

*О.В.Линовицька,
доктор філософських наук,
професор НМУ ім.О.О.Богомольця*

ЗМІСТ НАВЧАННЯ ЯК ОСНОВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Освіта в своїй багатовимірності і функціональній багатовекторності об'єднує велику кількість суб'єктів вольової та особистісної самореалізації, що, в свою чергу, призводить до формування різноманітних проявів відповідальності. Відповідальність суб'єктів освіти формується на основі як функціональної визначеності їх діяльності, так і основного завдання освітянської діяльності: передавання соціокультурного досвіду, знань, умінь, навичок, світоглядно-ціннісних та суспільно-нормативних орієнтації. Саме останнє визначає змістовну відповідальність закладів освіти та всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Однією з найважливіших характеристик освіти є її зміст, під яким розуміється «цілеспрямовано підібраний і певним чином структурований обсяг інформації, яку протягом навчально-виховного процесу необхідно трансформувати в знання, вміння та навички тих, хто навчається, в їх моральні принципи та переконання, в світоглядні позиції відповідно до встановлених цілей освіти» [1, 8]. Таке завдання покладається, насамперед, на заклади освіти, їх педагогічні та адміністративно-управлінські колективи, особисто на педагогів і вихователів, а також на тих, хто здобуває освіту, – школярів, студентів, слухачів курсів підвищення кваліфікації тощо. Така відповідальність охоплює весь спектр можливої людської активності від соціокультурної до особистісної та індивідуальної. Сьогодні актуальним є теоретичний аналіз процесу формування змісту освіти, різних його рівнів та елементів, а також визначення міри відповідальності кожного із суб'єктів освітньої діяльності.

Таким чином, первинним концептуально-теоретичним завданням є визначення змісту і обсягу поняття «зміст навчання», формулювання основних елементів і чинників того, чим він визначається,

розгляд характеристик основних суб'єктів його створення та застосування. Ключовим у з'ясуванні змісту освіти є розуміння його багатомірної і різнофункціональної природи, що визначається факторами, які мають суспільне навантаження, а також чинниками особистісно-індивідуального характеру. Змістовна відповідальність освіти полягає у виконанні певних суспільних завдань у формуванні високорозвинутої, творчої особистості. «Зміст освіти – це чітко окреслене коло знань, умінь, навичок і компетенцій, якими людина оволодіває шляхом навчання у навчальному закладі або самостійно. Він містить систему наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, культуру та практичних умінь і навичок, необхідних для життєдіяльності людини. Зміст освіти в цілому має сприяти розв'язанню генерального завдання – формуванню гармонійної, всебічно розвинутої особистості» [2, 235].

Коли йдеться про зміст освіти, то мається на увазі, що він орієнтований на формування професійної і загальної культури фахівців у широкому розумінні. Зміст освіти (загальної, політехнічної, професійної) не є сталою величиною. Він змінюється залежно від рівня розвитку науки, соціально-економічного, культурного стану суспільства з урахуванням потреб освітньої підготовки молоді та перспектив соціального й економічного розвитку країни.

Визначаючи основні характеристики змісту освіти, його соціокультурну та світоглядну сутність, а також чинники його формування та завдання, які перед ним ставляться, необхідно охоплювати весь спектр навчально-виховної активності, що здійснюється в межах діяльності закладів освіти. Саме структурно-функціональні елементи таких закладів несуть основний тягар відповідальності за визначення і реалізацію змісту освіти на національному, державному, регіональному, місцевому, громадському та індивідуальному рівнях. Звідси, змістовна відповідальність закладів освіти перетворюється на одну з ключових понять при визначенні цілей і орієнтирів освітньої політики, яка має забезпечувати активний розвиток конкурентоспроможного суспільства.

Формування змісту освіти є одним з ключових завдань освітньої політики та її системи як соціокультурних утворень, що визначається необхідністю прогресивно спрямованої трансляції соціального досвіду від покоління до покоління. В кожному суспільстві чи державі відбувається поступовий історичний процес

формування основних змістовних топосів освіти. Особливо актуальною ця проблема є в суспільствах перехідного характеру, в яких відбуваються процеси трансформації світоглядно-ціннісних орієнтирів та соціально-інституційних систем, до яких належить і Україна. Сьогодні часто в працях українських педагогів, дослідників і філософів освіти спостерігаються критичні настрої щодо процесу національного встановлення і розвитку змісту освіти різних рівнів. Так, за словами С.У. Гончаренка, «ставлення до розробки змісту освіти в нашій державі далеко не професійне, якщо не легковажне. У нас практично відсутня яка-небудь педагогічна теорія змісту освіти, і тому проблему змісту ми намагаємося розрішити емпірично, шляхом проб і переважно помилок. Вигадуємо нові навчальні предмети та виключаємо традиційні, які забезпечують фундаментальність освіти, без будь-яких на те підґрунть зменшуємо час на навчання тощо» [3, 65]. Боротьба з негативними явищами в систематичному процесі формування змісту освіти, а також з безвідповідальним ставленням до його наповнення і реалізації повинна вестися на всіх рівнях – від концептуально-теоретичного до активно-діяльнісного застосування інноваційно-гуманістичних методів і технологій в навчально-виховній діяльності. Необхідне, насамперед, визнання всіма суб'єктами навчально-виховної творчості фундаментальності соціальної, комунікативної та особистісної відповідальності щодо формування і реалізації змістовного наповнення навчання.

З нашої точки зору, українській педагогічній спільноті варто шукати нові парадигмальні основи формування змістовної відповідальності закладів освіти, досліджуючи досвід розвинутих країн Європи, особливо враховуючи інтеграційні прагнення нашої системи освіти в напрямі європейського освітнього простору. Як відзначає О.Локшина, в країнах ЄС сьогодні склалася компетентнісна концепція формування і застосування категорії змісту освіти, що «передбачає опис результатів навчання у форматі компетентностей, які учні повинні мати на кожному конкретному навчальному рівні, та включення до стандарту метапредметного змісту» [4, 120]. Визначення змісту освіти через компетентнісну складову сприятиме, таким чином, відповідальному ставленню до цієї категорії як тих суб'єктів навчально-виховного процесу, які навчають, так і тих, хто навчається. Зміст освіти в такому випадку фактично перебирає до власної структури елемент суб'єктної відповідальності, визначаючи його

кількісні, якісні, часові, структурні тощо характеристики.

У зв'язку з цим підкреслимо важливість системного, цілісного підходу до визначення і реалізації змісту освіти, адже дуже часто, вносячи несистемні, випадкові, тимчасові, доцільно орієнтовані тощо елементи до змісту освіти, суб'єкти його формування фактично руйнують його. І.А.Зязюн відзначає, що зміст освіти «як цілісна система відбиває всі властивості системи – предметність і структурність, функціональність, історичність як динаміку розвитку. Властивості змісту освіти – це гуманізм та гуманітарна цілеспрямованість, відкритість, потенціальна діалогічність, динаміка, поліфункціональність. Закономірності його функціонування полягають в тому, що зі зростанням наукового обсягу людської практики зростає його динамічність; освітянський ефект залежить від самопізнання особистості. Функції змісту освіти – забезпечення грамотності та попередження функціональної неграмотності, професійне самовизначення людини, її залучення до культури, функція самопізнання» [5, 21]. Отже, зміст освіти – категорія системна, структурна та функціонально спрямована, що визначає її ключовий характер як у визначенні пріоритетів освітньої політики загалом, так і в конкретних педагогічних практиках, що, в свою чергу, визначає досить широкий спектр суб'єктів відповідальності за його наповнення і реалізацію – від державних установ до кожного вчителя і викладача, учня і студента.

Зміст освіти є своєрідним індикатором тих духовно-практичних, інтелектуальних, наукових, світоглядно-ціннісних завдань, які стоять перед конкретним суспільством в конкретній історичній ситуації. Він є показником можливостей їх творчого і відповідального вирішення. Таким чином, зміст освіти визначається сукупністю специфічних завдань, які постають перед сферою освіти будь-якого суспільства та породжуються на ґрунті різноманітних факторів та вимог. Серед таких завдань ключовими, на наш погляд, є такі: забезпечення можливостей розвитку та самовизначення особистості, створення сприятливих умов для якнайповнішої реалізації її творчого потенціалу та досягнення життєвих цілей; поступовий сталий розвиток суспільства та гармонізація його відносин з природою відповідно до логіки соціально-економічного та науково-технічного прогресу; зміцнення та вдосконалення правових основ держави, подальша демократизація суспільного життя та міжособистісних

відносин, формування громадянського суспільства [6, 3].

Підкреслимо, що змістовна відповідальність закладів освіти, що ґрунтується на педагогічній категорії «зміст освіти», визначається як багаторівнева система відносин, які мають соціокультурний, державотворчий, світоглядно-формуючий, ціннісно-орієнтаційний, міжособистісний, комунікативний, самоідентифікаційний та самотворчий характер. Така комплексність поняття «зміст освіти» перетворює його на актуальний об'єкт філософсько-концептуальних, педагогічно-наукових та методологічних досліджень, що, в свою чергу, відкриває великий спектр нової освітньо-філософської та педагогічної проблематики, спрямованої на вдосконалення освітньої політики, застосування інноваційно-гуманістичних педагогічних практик, формування глибинного розуміння змістовної відповідальності всіх суб'єктів освітянської діяльності.

Розглянувши проблематику, пов'язану з визначенням поняття «зміст навчання» як основної категорії освітньої політики та освітнього середовища, звернімо увагу на відношення між змістом навчання і багатовимірною відповідальністю освіти – суспільної, культурної, політичної, громадської, особистісної тощо. З нашої точки зору, саме питання «чому вчити?» (зміст навчання) є центральною проблемою освітньої політики і відповідальності освіти. Підґрунтя відповідальності освітнього середовища полягає саме у визначенні, які знання, світоглядно-ціннісні пріоритети, технологічні вміння та морально-громадянські чесноти необхідні в сучасному світі людині як ключовому суб'єкту соціокультурної дії в сучасному глобальному середовищі існування. У зв'язку з цим, освіта перетворюється на соціокультурний феномен, який перебирає на себе ключові аспекти відповідальності суспільства перед наступними поколіннями, перед природою і самим собою.

Основою розвитку освітньої сфери та формування освітньої політики в будь-якій державі є соціально-культурний контур відповідальності, який конститує основні взаємозв'язки між змістовним наповненням освіти та іншими сферами суспільного функціонування. В такому аспекті традиційне розуміння змісту навчання як «знань, вмінь і навичок» втрачає свій визначальний характер, поступаючись розумінню освітнього змісту як середовища відповідальності перед суспільством. «Концептуальні зміни відбуваються так швидко, що нинішні підходи до змісту вже не наполягають на

«знаннях, уміннях та навичках», відносячи це до попередньої парадигми, а більше оперують поняттями «компетентності», «розвитку», «творчості», таким чином визначаючи нові пріоритети змісту освіти. Та попри всі зміни у формулюваннях зміст загальної освіти залишається основною складовою соціального наслідування, культури, завдяки якому не переривається зв'язок між поколіннями» [7, 162]. Це означає, що головна змістовна відповідальність закладів освіти полягає в усвідомленні власної соціокультурної ролі, тобто у встановленні механізмів соціального наслідування і прогресу. Під соціальним наслідуванням розуміється накопичення і передача поколінням дорослих – в перетвореному і відкоментованому вигляді – того обсягу людських навичок, знань, цінностей і ставлень до світу, який необхідний молоді, що входить в життя. Соціальне наслідування ширше, ніж педагогіка, але вона входить у це життя як одна з найважливіших складових. Отже, «головним джерелом, звідки черпається зміст освіти, та її онтологічною основою є культура у найширшому її розумінні» [8, 79]. Отже, питання змістовної відповідальності закладів освіти перетворюється з питання визначення національної політики і розвитку на питання глобального характеру, яке в наступні десятиліття визначатиме сутнісні характеристики загальнолюдського розвитку та прогресу планетарної цивілізації.

Вищезазначене означає, що будь-який суб'єкт педагогічного процесу повинен набувати глибинного відчуття відповідальності перед суспільством, людством, історією, що й визначатиме пріоритети розвитку освітньої сфери в XXI ст. Для такого усвідомлення педагогічно-освітня спільнота повинна створювати середовище, в якому аксіологічна, когнітивна та організаційно-адміністративна складові всіляко сприятимуть розвитку почуття відповідальності в структурі особистості кожного педагога. Для успішного формування соціальної відповідальності педагога, на нашу думку, необхідне забезпечення таких умов: створення зацікавленості особистості в праці та її результатах; формування суб'єкта відповідальних дій, пізнавальних, вольових та діяльнісних компонентів його відповідальності; наявність гуманістично-орієнтованого соціального контролю та об'єктивної оцінки дій кожного суб'єкта; моральне і матеріальне стимулювання кожного педагога та інших членів колективу навчального закладу [8, 93–94].

Іншим важливим елементом відповідальності освіти є відпові-

дальність тих, хто навчається, яка проявляється в самоконтролі учнів і студентів, в їх прагненні до самовдосконалення, у здатності робити самостійний змістовний вибір, який, безумовно, тягне за собою й змістовну відповідальність. «Системотворчою умовою виховання відповідальності є орієнтація професійного навчання на внутрішній локус контролю особистості. Важливо навчити студентів прийомам та навичкам, залучати їх до різноманітних форм взаємоперевірки, розвивати оціночні здатності. Вихованню відповідальності та розвиткові навиків самоконтролю сприяє саморегулююча модульно-рейтингова система навчання, що забезпечує суміщення зовнішнього, взаємо- та самоконтролю в залежності від рівня сформованості відповідальності у студентів» [6, 58]. Таким чином, невід'ємною складовою контуру освітньої відповідальності та освітньої політики в цілому є виховання і організаційне забезпечення почуття відповідальності у тих, хто навчається.

В результаті від рівня відповідальності тих, хто навчається, тих, хто навчає, та тих, хто встановлює змістовні та організаційні принципи освітньої політики, залежить якість соціальної компетентності населення країни, що, в свою чергу, визначає рівень конкурентоспроможності певного суспільства в глобальному середовищі. Якісна освіта постає глобальною цінністю та умовою конкурентного стратегічного розвитку суспільства [7, 43]. Для виконання завдання побудови ефективної системи освіти необхідне усвідомлення всіх суб'єктів освітньо-педагогічної діяльності за якість освіти, яка проявляється в широкому спектрі компетенцій – від особистісних до професійних. У більшості випадків якість освіти тлумачать як збалансовану відповідність процесу, результату і самої освітньої системи тим основним цілям і завданням, за для досягнення яких вона (освіта) здійснюється, суспільно визначеним потребам і соціальним нормам (стандартам) [8, 18]. А це означає, що в цілісній системі вся діяльність суб'єктів (встановлення стандартів, їх наукове обґрунтування і методична реалізація, контроль за їх виконанням тощо) повинна ґрунтуватися на головному критерії – змістовній відповідальності.

В системі змістовної відповідальності суб'єктів освіти важливу роль відіграють контроль і оцінка освітнього продукту як контур відповідальності за якість, який встановлює суспільні стандарти та визначає потенціал соціуму до прогресивного розвитку. Рівень

розвитку суспільства, окрім інших показників, визначається якісною освітньою підготовкою його членів, а це, в свою чергу, передбачає функціонування системи освіти високої якості, яка відповідала б динамічним суспільним змінам. В умовах модернізації освіти відповідно до викликів ринкових трансформацій особливої ваги набуває процес вимірювання результатів навченості. Зростає роль інноваційних тестових технологій оцінювання навчальних досягнень учнів (міжнародні порівняльні дослідження TIMSS та PISA) та аутентичні методи. Отже, починаючи з суб'єктів встановлення принципів освітньої політики, через суб'єктів навчально-виховного процесу до методик оцінювання якості освіти – все це становить багатопланову систему відповідальності закладів освіти за змістовну підтримку соціокультурного поступу певного суспільства, а також його конкурентоздатність та затребуваність у глобальному просторі.

Отже, центральним питанням освітньої політики та основою відповідальності освіти є проблема змістовного забезпечення світоглядно-ціннісних, когнітивних, продуктивних сил суспільства, чому повинне сприяти всебічне забезпечення комунікативних потенцій змісту освіти закладами освіти (9). «Проблема організації знання в змісті освіти як її опорної хвилі повинна вирішуватися не автономно, як панацея від усіх бід, як єдиний метод зцілення освіти, а у тісному поєднанні з іншими факторами освітнього процесу – насамперед, із забезпеченням сприйняття предметної хвилі у процесі навчання та комунікаціями в освіті. Адекватним сучасним цілям освіти висувається принцип поліцентричної інтеграції змісту освіти, коли кожен навчальний предмет викладається з урахуванням його інтеграційного потенціалу за допомогою субмеханізмів інтеграції – закону, метафори, метафізичності, мережі теорій, перекладу, картини світу, стратегій пізнання» [10, 53]. Таким чином, питання «чому вчити?» становить динамічну, змінну, ціннісно-орієнтаційну основу змістовної відповідальності закладів освіти як одних з визначальних суб'єктів соціокультурного поступу окремих суспільств та людства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Романовський О. Г. Зміст освіти як педагогічна категорія / О.Г.Романовський, О.С.Пономарьов, М.В.Фоміна. – Харків, : НТУ «ХПІ», 2005. – 68 с.

2. *Кузьмінський А. І.* Педагогіка вищої школи / А.І.Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
3. *Гончаренко С. У.* Дидактична концепція змісту освіти / С.У.Гончаренко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Харків: НТУ «ХП», 2002. – Ч.1. – С.64–67.
4. *Локшина О. І.* Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). / О.І.Локшина. – К.: Богданова А.М., 2009. – 404 с.
5. *Зязюн І. А.* Освітня парадигма – тип культурно-історичного мислення і творчі дії суб'єктів освіти / І.А.Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи. – К.: Науковий світ, 2003. – С.15–30.
6. *Романовський О. Г.* Зміст освіти як педагогічна категорія / О.Г.Романовський, О.С.Пономарьов, М.В.Фоміна. – Харків: НТУ «ХП», 2005. – 68 с.
7. *Сухомлинська О.* До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти / О.Сухомлинська // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: «Рута», 2003. – Випуск 176: Педагогіка і психологія. – С.161–171.
8. *Кузьмінський А. І.* Формування соціальної відповідальності працівників освіти / А.І.Кузьмінський // Збірник наукових праць. Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. – К. : Знання, 1999. – С.89–94.
9. *Курко К. В.* Зміст освіти як теоретична проблема сучасної дидактики / К.В.Курко // Педагогіка та психологія. – Харків: ОВС, 2002. – Випуск 21. – С.78–85.
10. *Клепко С. Ф.* Концепція інтегрованої освіти / С.Ф.Клепко // Теорія і практика інтеграції змісту освіти. Освітня парадигма «Довкілля». – Київ-Полтава: «Довкілля-К», 2004. – С.51–63.

Линовицька О. Зміст навчання як основа відповідальності в системі освіти.

Стверджується, що центральним питанням освітньої політики є проблема її змістовного забезпечення; саме зміст освіти є основою її якості, головним принципом, який визначає відповідальність педагога за підготовку людини до самостійного життя та творчості. Зміст освіти не є сталою величиною і орієнтований на формування професійної і загальної культури фахівців у широкому розумінні.; ключовим завданням освітньої політики та системи соціокультурних утворень є формування змісту освіти. Звертається увага на те, що потрібні спільні нові парадигмальні основи формування змістовної відповідальності закладів освіти, а також вивчати досвід розвинутих країн Європи. Аналізується відповідальність

освіти, яка залежить від відповідальності тих, хто навчається, їх самоконтроль, самовдосконалення та ін. Тільки змістовне начання, основою якого є науково визначене знання та соціокультурний досвід поколін, формує необхідні компетенції, завдяки яким учень здобуває можливості до самовизначення та самореалізації.

Ключові слова: людина, освіта, культура, виховання, відповідальність.

Линовицкая А. Содержание обучения как основа ответственности в системе образования.

Утверждается, что центральным вопросом образовательной политики является проблема ее содержательного обеспечения; именно содержание образования является основой ее качества, главным принципом, который определяет ответственность педагога за подготовку человека к самостоятельной жизни и творчеству. Содержание образования не является постоянной величиной и ориентирован на формирование профессиональной и общей культуры специалистов в широком смысле. Ключевой задачей образовательной политики и системы социокультурного образования является формирование содержания образования; обращается внимание на то, что необходимы совместные новые парадигмальные основы формирования содержательной ответственности учебных заведений, а также изучать опыт развитых стран Европы. Анализируется ответственность образования, которая зависит от ответственности обучающихся, их самоконтроля, самосовершенствования и т.д. Только содержательное обучение, в основе которого находятся научные знания и социокультурный опыт поколений, формирует необходимые компетенции, благодаря которым ученик приобретает возможности для самоопределения и самореализации.

Ключевые слова: человек, образование, открытое образование, демократизация образования, качество образования.

Lynovyt'ska O. The content of training as a basis of liability in the education system.

It was argued that the central issue of educational policy is the problem of its substantial support; namely the content of education is the basis of its quality, the main principle that defines the responsibility of the pedagogue for the preparation of a human being for independent life and creativity, and the content of education is not a constant value and is focused on the formation of professional and general culture of professionals in a broad sense; a key objective of educational policy and the socio-cultural system of education is the formation of educational content; attention is drawn to the fact that there is a need for joint and new paradigmatic foundations of forming meaningful responsibility of educational institutions, also to pay attention to the experience of the developed countries of Europe; the contour of responsibility of education

depends on the responsibility of students, their self-control, self-development and others.; scholastic learning is rather intoxicating pupil than teaches him; only meaningful education, which is based on scientific knowledge and socio-cultural definition of the experience of generations, generates the necessary competencies through which pupils acquire opportunities for self-determination and self-realization.

Key words: human, education, culture, upbringing, responsibility.